

Noves excavacions a la ciutadella de Roses. De la vila medieval a la conversió en un espai militar

Lluís Palahí Grimal^{a*}, Marc Bouzas Sabater^a, Jordi Vivo Llorca^b

^a Doctor en arqueologia. Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic de la Universitat de Girona.

^b Doctor en arqueologia. Institut Recerca Històrica-Universitat de Girona

RESUM

L'article presenta de forma sintètica els resultats dels darrers cinc anys d'excavacions a la vila medieval de Roses. Els treballs arqueològics han permès posar al descobert una part important dels traçats dels carrers Major i Nou, que connectaven la zona del port amb el monestir de Santa Maria així com de les illes de cases que els flanquegen, aportant noves dades sobre l'estructuració urbana de la població i la seva evolució. Aquests treballs han aportat importants novetats en el coneixement de la població en època medieval, però també dels processos de destrucció i reestructuració produïts després del seu abandonament durant la guerra dels Segadors amb la total militarització dels espais.

Paraules clau: Arqueologia, vila medieval, urbanisme, fortalesa, casa medieval, muralles.

New excavations in the Ciutadella de Roses. From the medieval town to its conversion into a military site

ABSTRACT

The article synthetically presents the results of the last five years of excavations in the medieval town of Roses. Archaeological work has revealed an important part of the layout of the streets Major and Nou, which connected the port area with the monastery of Santa Maria, as well as the blocks that flank them, providing new data on the social urban structure and its evolution. These excavations have contributed important novelties to the knowledge of the medieval population, but also of the processes of destruction and restructuring produced after its abandonment during the Catalan Revolt with the total militarization of the space.

Keywords: Archaeology, medieval town, urban planning, fortress, medieval house, city walls.

---

* Correspondència: Lluís Palahí Grimal, Marc Bouzas Sabater, Jordi Vivo Llorca
E-mail: lluis.palahi@udg.edu - marc.bouzas@udg.edu - jordi.vivo@udg.edu

Recepció: 12/04/2023 • Acceptació: 28/05/2023

DOI: 10.34810/20.8010.01.324

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos (AIEE), Figueres, vol. 54 (2023), pàg. 139-156

PRESENTACIÓ¹

Entre els anys 1993 i 2011 la vila medieval de Roses va ser objecte d'intensos treballs arqueològics, especialment concentrats entre els anys 1993-1996 i entre 2008-2011. Aquells es van centrar en el quadrant nord-oest de la vila. Aquest és un espai que va ser destruït durant la guerra dels Segadors, quan les tropes franceses van assetjar i ocupar la fortalesa. Posteriorment va ser reconvertit en uns grans jardins que, indirectament, van servir per preservar en relatiu bon estat les restes de l'urbanisme preexistent. La combinació de les excavacions arqueològiques amb l'estudi d'un conjunt de plànols militars dels segles xvi-xviii i l'estudi documental (especialment d'alguns dels capbreus datats entre els segles xiv i xvi encarregats per l'abat del monestir de Santa Maria) va permetre reconstruir l'estructuració urbana de la vila, així com la ubicació i distribució dels diferents carrers. La documentació també va permetre identificar els canvis en la nomenclatura d'aquests carrers al llarg del temps (Pujol 1997, 64; 2018, 78).

Tot i que també es va actuar en una petita part de l'eixample baixmedieval, la zona afectada per la majoria de les excavacions realitzades en aquells anys corresponia al nucli original de la vila, tot i que l'estructuració conservada de les cases era essencialment la de la seva fase final, de primera meitat del segle xvii. Aquesta zona s'estructurava entorn de dos carrers disposats perpendicularment (carrer de la Creu), mentre que la zona de l'eixample ho feia essencialment a partir de tot un seguit de carrers paral·lels disposats d'est a oest. L'excavació va identificar dos d'aquests carrers, coneguts als capbreus com d'en Conca o de l'Hospital i d'en Ganyut (Pujol 1997,62).

Aquells treballs varen permetre també plantejar una hipòtesi de treball sobre la distribució urbana, basada en l'existència d'una planificació prèvia i la creació d'un parcel·lari teòric de dimensions regulars (Puig 2016; 2020).

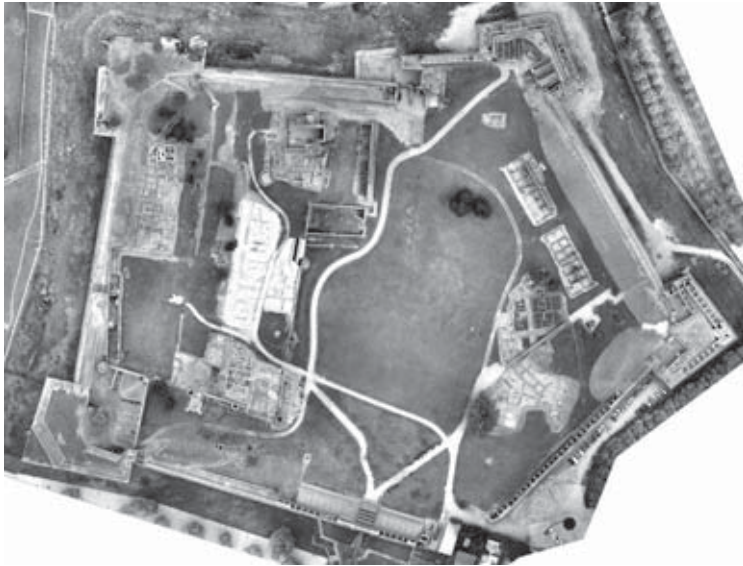
No menys important, aquell conjunt d'estudis va permetre posar al descobert la traça de la muralla de la vila en aquells espais on no havia quedat embeguda dins les defenses de la fortalesa moderna.

Aquell projecte va finalitzar de forma abrupta l'any 2011. Els únics treballs arqueològics posteriors a la zona de la vila medieval es van limitar a una petita excavació realitzada l'any 2016 a la zona oest. Es tracta d'un espai on al segle xviii es varen ubicar uns forns de pa i on es va poder identificar part del carreró que separava les illes de cases de la muralla occidental (Palahí, Burch 2018).

L'any 2018 es va iniciar un nou projecte de recerca impulsat per la Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic de la Universitat de Girona en col·laboració

---

1. Aquest estudi forma part del projecte quadriennal de recerca finançats per la Generalitat de Catalunya "Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma".

Figura 1. Ortofoto de la Ciutadella. A l'esquerra (oest), el solar de la vila medieval, amb les excavacions arqueològiques realitzades.

amb l'Ajuntament de Roses i emmarcat dins el programa de projectes quadriennals de recerca de la Generalitat de Catalunya. Els treballs desenvolupats en els darrers cinc anys s'han concentrat a la zona est de la vila i han permès recuperar una superfície de 3.500 m² corresponents als dos llargs carrers que travessaven de nord a sud la zona, així com una part important de les illes de cases que se situaven al seu entorn (fig. 1). Aquest estudi pretén presentar de forma sintètica alguns dels resultats obtinguts fins al moment en el marc d'aquest projecte.

ELS CONDICIONANTS LA TOPOGRAFIA I LES TÈCNiques CONSTRUCTIVES EMPRADES

L'estudi de l'estructuració urbana medieval de la vila s'enfronta a alguns condicionants que determinen els resultats obtinguts. El primer que cal assenyalar és que les excavacions arqueològiques s'han planificat en dues fases. La primera consisteix a obrir en extensió tota la zona, excavant les diferents estructures fins als nivells de circulació. Aquest sistema té per objectiu recuperar la trama urbana de tota la zona per tal d'identificar les diferents unitats d'hàbitat i aconseguir una visió completa de l'estructura urbana de la zona. En una segona fase s'aprofundeix estratigràficament en els diversos espais i àmbits definits. Aquesta segona fase s'ha desenvolupat, de moment, solament en alguns espais seleccionats, però ja ha permès obtenir alguns resultats referents a l'evolució urbana del sector, però també apreciar alguns dels problemes estratigràfics –gens menyspreables– que planteja el jaciment en aquest sector.

Un dels primers problemes que cal tenir present és de caràcter històric. La vila va ser abandonada a mitjan del segle XVII, després del setge que va patir durant la guerra dels Segadors (1645) i durant l'ocupació de la plaça per les tropes franceses (1645-1660). En aquells moments la vila va iniciar un ràpid i molt intens procés de reconversió. Aquest va implicar la construcció de nous edificis militars (a vegades tot aprofitant part dels preexistents) i, sobretot, una destrucció i espoli de la majoria de cases i edificis de la vila, que van ser emprats com a pedrera per reparar i ampliar les defenses. Aquest fet provoca un nivell d'arrasament de les estructures molt superior al trobat a la banda nord-oest de la vila, espai que indirectament va quedar protegit per la construcció al seu damunt dels jardins suara esmentats.

El segon problema el marca el sistema de construcció utilitzat, tant en època medieval com per les edificacions modernes. Es tracta d'un sistema que en part ja s'havia detectat a la zona de l'eixample de la zona oest. Així, la urbanització de l'espai va ser fruit d'una planificació prèvia que va comportar un terraplenament i preparació de tota la zona. Aquest nivell de terraplenament és clarament identificable i es caracteritza per una presència en els reblliments de materials quasi exclusivament pertanyents a l'època antiga. La majoria d'estructures es van construir al damunt d'aquest nivell de terraplenament, generalment amb una fonamentació molt escassa o en molts casos inexistent. Els paviments també es disposen normalment directament sobre aquest nivell i, habitualment tampoc s'hi detecten elevacions importants de cota en cas de modificacions. El resultat final és que les reformes tot sovint no deixen pràcticament traça arqueològica. Aquest sistema constructiu es repeteix fins i tot en els edificis construïts al segle XVII.

Un altre element a destacar és la topografia. Tot aquest sector se situa en el pendent meridional d'una petita elevació, fet que obliga a construir les diferents cases i edificis en una disposició esglaonada. Això es reflecteix en el diferent tractament d'algunes estructures i en el seu estat de conservació actual. Així, per exemple, un dels àmbits de la zona central del carrer Major va aflorar escassament a deu centímetres de profunditat. L'àmbit solament conserva el paviment de rajoles que defineix la seva forma i dimensions, ja que no queda res de la majoria dels murs perimetrals, completament eliminats en no disposar de cap mena de fonamentació (fig. 2). Per contra, els murs de la cambra, situada immediatament a migdia, conserven més de mig metre d'alçada gràcies al fet que la seva cota de circulació es disposava més baixa resseguint aquest esglaonament al qual ens hem referit. Això també provoca que alguns murs disposats est-oest, presentin una "falsa" fonamentació, ja que en realitat s'assenten a l'alçada del paviment situat a la cota més baixa. Fins i tot en alguns punts –sobretot aquells en els quals en terraplenar es va retallar el nivell natural– s'ha detectat que la solució emprada va consistir a "folrar" aquest subsòl de manera que el mur aprofundeix més per la cara sud que per la nord, resseguint les respectives cotes de circulació dels dos espais.

Figura 2. Paviment de rajoles d'un dels àmbits de la vila. Es pot apreciar com no queda cap traça d'alguns dels murs perimetrals.

Un dels exemples més clars d'aquesta problemàtica el trobem a una de les estances del sector nord del carrer Major. En un moment determinat es va rebaixar el nivell de circulació d'una de les estances i es va pavimentar amb un sòl de morter. En fer el rebaix a dos dels murs perimetrals, un d'ells, el de la façana del carrer, va quedar "penjat" (fig. 3). Per compensar-ho es va revestir amb morter el perfil d'argila retallat per sota dels murs.

Aquesta topografia també té incidència en els mateixos terraplenaments que hem esmentat. Així, mentre en alguns sectors va ser necessari disposar un rebliment de certa potència, en altres es va haver de retallar el subsòl natural.

A tots aquests condicionants cal afegir-hi l'espòli modern i, en alguns espais, el recondicionament per nous usos militars així com altres factors com els abundants impactes de projectil que, sobretot al llarg dels segles XVI-XIX van anar castigant l'espai. També els pous que es van obrir a la zona al segle XX quan es va usar intensament com espai hortícola. També al segle XX cal situar alguns importants rebaixos com el que ha afectat tot un tram d'uns deu metres d'amplada al centre de l'illa de cases entre els carrers Major i Nou i que ha fet desaparèixer pràcticament totes les estructures i l'estratigrafia d'aquest sector.

L'ESTRUCTURACIÓ MEDIEVAL

Un dels problemes que planteja el sector és el d'establir estratigràficament el moment de construcció del barri. La pràctica totalitat dels materials recuperats en els nivells de terraplenament –allà on s'han excavat– corresponen a peces d'època antiga i tardoantiga, fet que ja succeïa a la zona nord-oest de la població. Els pocs espais on ha estat possible documentar nivells amb materials datables a cavall entre els segles XIII-XIV –essencialment ceràmiques de verd i morat– se situen

Figura 3. Àmbit en el qual es va rebaixar el nivell de circulació per col·locar un nou paviment. Es pot apreciar com amb el morter del paviment es va folrar la part inferior del mur nord que marca un canvi de cota en la pavimentació i com la façana (dreta) va quedar penjada.

sobretot a l'extrem sud de la població, a la zona del carrer del Mar. Aquests nivells es poden relacionar, en part, amb la construcció del carrer i de la muralla meridional. Es tracta d'un tram de les defenses que els mateixos capbreus semblen situar amb posterioritat a l'any 1304, moment en què les illes de cases més properes ja estaven definides i habitades (Pujol 2018, 88).

Com ja va expressar Anna Maria Puig, l'urbanisme de la vila és fruit d'una planificació prèvia que comprèn no solament el traçat dels carrers, sinó també la configuració de les diferents illes de cases i la seva parcel·lació (Puig 2016, 353; 2020, 40). Aquesta planificació era habitual ja des del segle XI en les viles de nova fundació (Betran 2005). L'estructura bàsica es configurava a partir de carrers longitudinals, distribuïts en paral·lel i on els carrers transversals eren escassos. La parcel·lació tenia no solament un paper urbanístic sinó també fiscal. Aquesta solia estructurar-se a partir de crugies disposades en perpendicular respecte als carrers, amb una amplada d'entre 4,5 i 6 m que es correspon amb les longituds habituals d'una biga de fusta. Un altre element era l'homogeneïtat entre les profunditats de les parcel·les, ja sigui amb cases allargassades (d'entre 15 i 25 m) que s'obren a dos carrers amb la creació d'illes més grans amb una doble filera de cases obertes a carrers diferents (Betran 2005, 87).

Tots aquests esquemes teòrics són aplicables a la vila de Roses amb una diferència. Betran iguala parcel·la i habitatge (Betran 2005, 87); al nostre cas caldria diferenciar els dos aspectes, ja que el parcel·lari teòric no es correspon forçosament a un habitatge. Com veurem, algunes parcel·les es divideixen en diferents habitatges mentre que altres ocupen diferents parcel·les. Aquest fet és molt clar a les fases finals d'existència de la vila, però es pot resseguir tant arqueològicament com a través de l'estudi dels capbreus, en els quals es poden apreciar els processos de fusió i disgregació de molts dels espais al llarg del temps.

L'organització de l'urbanisme posat en relleu a les excavacions segueix de forma molt fidel l'estructuració que ens mostren els plànols militars del moment de construcció de la Ciutadella, com el realitzat per Luis Pizaño (primer enginyer responsable de la construcció de la fortalesa baluartada)² i el realitzat, un segle més tard, per Agustín de Alberti.³ El sector oriental s'estructura a partir de dos llargs, carrer nord-sud, dels quals coneixem el nom gràcies als capbreus (c/ Major i c/ Nou) (Pujol 1997). A l'extrem sud, un carrer est-oest (c/ del Mar) separava la muralla de les illes de cases. Aquests tres carrers –com els localitzats a la zona oest– anaven pavimentats amb sòls de petits rierencs amb una espina central que, tot aprofitant el desnivell natural, evacuava les aigües cap a l'extrem meridional de la vila. Allà, i a través d'un parell de canalitzacions que travessaven la muralla, era evacuada a l'exterior. Els paviments dels carrers s'han conservat en bon estat, excepte el tram sud del carrer Major i el tram est del carrer del Mar, on –com veurem– es va rebaixar el terreny al moment de construcció d'una plaça (vegeu *infra*). Els carrers presenten una amplada d'uns tres metres i mig. Per contra, a la banda est, hi havia un petit carreró nord-sud d'un metre i mig d'amplada, entre l'illa de cases i la muralla i que servia per poder accedir a les defenses en cas de perill. De fet, a la banda oest de la vila, es conserva una fila d'espitlleres defensives obertes a nivell del carreró (Palahí, Burch 2018, 788), que en aquest sector no s'han pogut documentar.

Pel que fa a les illes de cases, aquestes s'estenien de forma ininterrompuda al llarg de tota la traça del carrer, de tal manera que els diferents edificis comparteixen els envans. Al carrer Major, s'ha identificat un petit carreró est-oest, al terç superior de l'illa. Aquest carreró, que no s'esmenta als capbreus fins a l'any 1565 (Pujol 1997, 64) és un passatge de poc més de metre i mig d'amplada, que, a més, estava concebut com un passatge cobert, ja que una de les cases s'hi estenia pel damunt.⁴

Per contra, al carrer Nou, els diferents capbreus hi assenyalen l'existència d'un carrer transversal com a mínim des del 1500,⁵ però de moment no ha pogut ser identificat arqueològicament.

Pel que fa a la distribució dels diferents edificis, tot i les reformes patides, al carrer Major –el que s'ha pogut analitzar de forma més completa– s'aprecia una estructuració regular de parcel·les orientades d'est a oest, si bé les distàncies interiors de les diferents crugies varien de forma important, situant-se entre els 3,5 i els 5,5 m.

2. Archivo General de Simancas. MPD, LVIII-36.

3. Archivo General de Simancas. MPD, V-175 G.A. leg 1467.

4. La casa de Joan Orellós se situava "debaix emperò en un carreró cobert per lo qual si va del carrer Major al carrer Nou..." (ADG 1624, 7v, nº10)

5. Capbreu de 1500 la casa d'Andreu Verdera limita a migdia amb "...un carreró..." (ADG 1624, 16v, núm. 18).

Les cases s'estructuraven generalment en dues o tres parts. La zona frontal, que donava al carrer i podia disposar d'un primer pis, era ocupat per un espai edificat que podia estar format per una botiga o taller a la part inferior i amb els espais residencials al primer pis. En aquesta zona és habitual que un dels laterals (nord o sud) es doti d'un segon mur en algun moment, probablement per suportar millor les estructures del pis superior. En aquesta decisió, hi podria jugar un paper l'escassa fonamentació de molts dels paraments originals. Per contra, la part de darrere de la casa era ocupada per un espai generalment descobert que podia dedicar-se a espai de treball, corral, magatzem, hort...

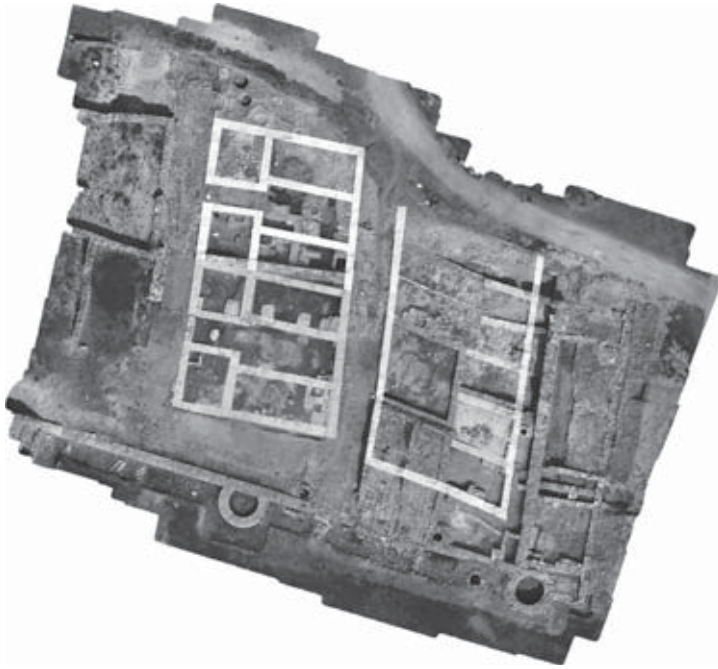
Ara bé, aquesta estructuració teòrica es va modificar molt ràpidament –potser ja des del moment de la venda o atribució de les parcel·les als primers propietaris– i resulta ja clarament visible al capbreu de 1365. Per una banda, algunes parcel·les es van dividir transversalment, generant dues propietats diferents, oberta cada una a un dels carrers que defineixen l'illa. En altres espais es fusionen diferents crugies per crear una casa més gran, o s'ocupen parts d'una crugia veïna per ampliar una propietat.

Aquest procés es pot resseguir en els diferents capbreus, que ens mostren com, al costat de cases complexes, hi ha propietats que solament ocupen una cambra o espai. Un fet habitual era la venda de la part de darrere de la casa i així els capbreus ens esmenten tot un seguit de propietaris que manifesten disposar de corrals o magatzems en solars segregats o allunyats del que ocupa el seu habitatge. En altre casos, l'antic pati era reconvertit en un altre habitatge o en un taller. També es donava el cas, més difícil de documentar arqueològicament, en el qual la planta baixa corresponia a una propietat i el primer pis s'integrava, totalment o parcialment, en una casa veïna.

Les crugies del carrer Major es disposen perpendicularment al traçat dels dos carrers que el delimiten. Per contra, a la zona sud del carrer Nou, els envans transversals es disposen seguint la mateixa orientació que segueix la muralla sud, lleument esbiaixada respecte als carrers nord-sud. Aquesta desviació es corregeix a mesura que s'avança en direcció nord.

L'estructuració visible actualment correspon a les darreres fases d'existència de la vila i, com ja hem comentat, resulta molt difícil resseguir l'evolució entre els segles XIV i XVII per una manca de bones estratigrafies. La distribució en crugies est-oest es manté de forma general, entre altres qüestions perquè era la forma més senzilla de construir les cobertes sense emprar pilars centrals. Per contra, s'aprecia com moltes de les compartimentacions interiors són fruit de diferents reformes. Com ja hem comentat, una crugia no es correspon forçosament amb un habitatge, i tot i la conservació parcial de moltes de les estructures s'han pogut documentar com a mínim l'existència de tres grans cases. Així, a l'extrem sud, es disposaven dues

Figura 4. Ortofoto amb la planta de les dues cases de l'extrem sud del carrer Major i les traces de l'extrem sud de l'illa de cases del carrer Nou, amb el carreró que la separava de la muralla.

cases idèntiques en planta, de 13,5 x 15 m⁶ i uns 200 m² de superfície (fig. 4). Cada una es configurava a partir d'un petit vestíbul, obert al carrer Major, amb dues cambres quadrangulars al nord i sud. La part de darrere s'estructurava a partir de tres espais allargassats, el central dels quals podria haver estat un pati distribuïdor. En aquest cas, els murs est-oest es varen modificar per fer més àmplies les cambres de la banda oest i creant el vestíbul, de dimensions menors. Les cases travessaven de carrer a carrer, amb la façana principal al carrer Major.

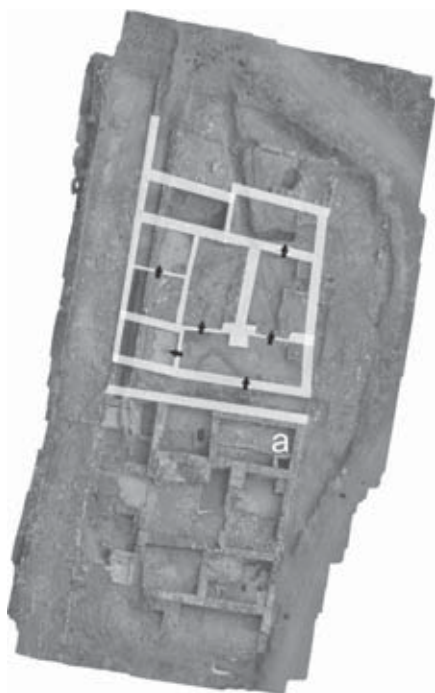
La casa meridional va ser completament arrasada en convertir l'espai en una plaça, però encara es conservava part de la pavimentació de la sala situada al sud-oest. Es tractava d'un paviment de rajoles, els nivells de preparació del qual va permetre datar-lo dins del segle XVI.

Per contra, la casa nord conservava en millor estat la majoria de paviments. Així, al vestíbul, s'hi disposava una catifa de petits rierencs amb una decoració en forma de flor quadripètala. Les cambres adjacents presentaven sengles paviments de rajoles. Per contra les pavimentacions dels tres espais posteriors eren de rierencs.

6. Aquesta mesura es correspon amb les parcel·les teòriques plantejades per Anna Maria Puig que mesurarien 13,5 m de nord a sud x 7 m d'est a oest (Puig 2016, 372). Es tracta en tot cas de mesures teòriques, atès que en realitat les edificacions es disposen est-oest i moltes d'elles travessen de carrer a carrer, per la qual cosa ocuparien part de dues parcel·les teòriques diferents.

L'excavació d'un dels àmbits (el sud-est) va permetre identificar dues pavimentacions diferenciades. La superior, de rajoles i molt malmesa, va proporcionar materials del segle XVII i cal relacionar-lo amb la remodelació de tota la zona i la construcció d'una plaça, com veurem. La preparació del paviment inferior va proporcionar materials del segle XIV que cal relacionar amb el terraplenament i la urbanització de tota la zona, tot i que l'enrajolat sigui fruit d'una reforma posterior, probablement del segle XVI. Un nivell similar es va poder identificar a la cambra situada al nord del complex.

La tercera casa identificada se situa immediatament al nord del carrer transversal i presenta unes característiques molt diferents (fig. 5). Al sud, s'hi disposava un pati, amb un paviment de rierencs amb decoració de semicercles, i amb una caixa d'escala a la banda nord. Des d'aquí s'accedia a dues grans sales, i la casa disposava d'una segona filada d'estances situades al nord ocupant una superfície aproximada de 270 m². Sembla que, a l'edifici, s'hi accedia des del carreró sud, ja que a la façana del carrer Major s'hi obrien un conjunt d'estances, dues de les quals no semblen formar part de la casa. De fet, els capbreus de mitjans del segle XVI ja permeten intuir en aquesta zona una gran casa i un conjunt de petites propietats o botigues a la façana oest. Aquesta estructuració més similar a les cases de pati central (ja que pels capbreus sabem que la casa s'estenia per damunt del carreró en direcció sud) sembla respondre a una remodelació del segle XVI, relacionada amb l'obertura del mateix carreró.

Figura 5. Sector nord del carrer Major. S'ha marcat la traça de la gran casa (amb el carreró est-oest i el petit pati al sud). A la banda sud de la imatge, les restes del complex del segle XVII construït entorn d'un pou. Amb la lletra "a" s'assenyala un corral medieval amb un empedrat central i sengles sectors buits als laterals, on anirien les gàbies o els abeuradors per a animals.

Moltes de les cases de la resta de l'espai són difícils de definir, ja que alguns murs estan tan arrasats que no és possible identificar les diferents obertures. Tot i això, en alguns casos queda clara la partició transversal d'una crugia en dues propietats, una oberta al carrer Major i una segona, que en algun cas és simplement un pati o corral, oberta al carrer Nou. Un d'aquests corrals es va identificar a la zona nord del carrer Major. La zona central de l'espai estava pavimentat amb un paviment de pedres, mentre els laterals, on se situarien les gàbies (probablement amb tanques de fusta) presentaven un sòl de terra piconada (fig. 5). Un espai similar ja s'havia identificat al barri nord-oest, tot i que en aquells moments es va interpretar com un possible carreró (Puig 1994b, 72).

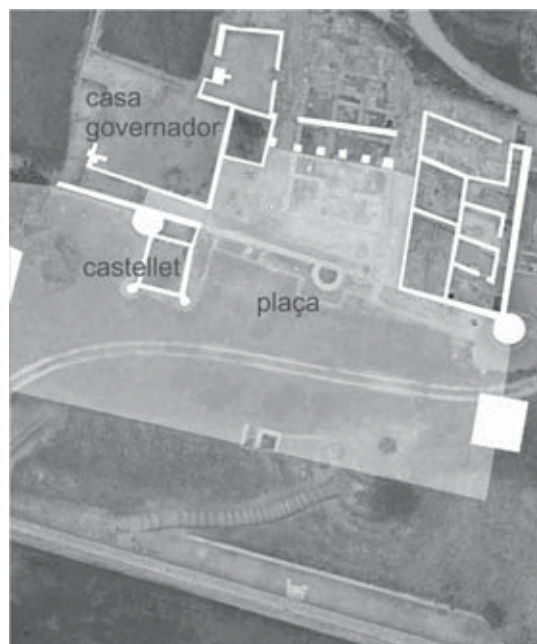
Més difícil encara és resseguir l'evolució de l'illa situada a l'est del carrer Nou. La zona sud es troba emmascarada per la construcció, al llarg dels segles XVIII i XVIII, d'un gran edifici militar. Per contra, la zona central i nord encara resta en bona part per excavar i, al sector on s'ha treballat, les restes apareixen molt arrasades. Tot i això es detecta també el que segurament és un canvi de forma d'obrar a les etapes finals d'existència de la vila. Així, al sector central del carrer s'aprecia com, si bé les estances que hi afrontaven conservaven les amplades de les crugies originals, les situades a la part posterior de la finca es disposaven transversalment. Ocupant l'amplada de dues crugies es configuren com a mínim dues sales quasi quadrangulars, sense traça de cap pilar central. En aquest sector, a més, les remodelacions modernes van eliminar qualsevol traça del carreró adjacent a la muralla (que sí que es conserva al tram sud del carrer).

LA DESESTRUCTURACIÓ MODERNA. LA PLAÇA SUD

La guerra dels Segadors, amb el setge patit per la plaça l'any 1645 i la posterior ocupació francesa, que es va estendre fins al 1660 (De la Fuente 1998, 353-4), va suposar el final de la vila. La població es va començar a traslladar a un nou raval que es va anar creant a l'oest de la fortalesa, a la zona de la riera Ginjolers. L'abandonament va significar la reconversió de l'espai, adaptant-lo plenament a les necessitats de la plaça militar. Això va implicar la destrucció i espoli de moltes de les edificacions abandonades i la reconversió més o menys intensiva d'algunes, que es varen reaprofitar per nous usos.

El resultat va ser la destrucció de bona part de les edificacions situades entorn dels carrers Major i Nou, mentre que els dos eixos viaris es varen continuar utilitzant fins als moments finals d'existència de la fortalesa.

Un dels espais on les transformacions es fan més evidents se situa a l'extrem sud de la vila (fig. 6). A la banda oest del carrer Major es va ubicar la residència del governador militar de la plaça. Aquest és un edifici complex que –tot i no haver estat objecte de treballs arqueològics– coneixem gràcies a les restes visibles i a les

Figura 6. Extrem sud de la vila en època moderna. S'aprecia la casa del Governador, associada a l'estructura de l'anomenat "castellet", el porxo a la banda nord de la plaça i el gran edifici construït a la banda est. Per obrir aquesta plaça es va enderrocar una part de la muralla.

planimetries conservades d'un projecte de restauració de principis del segle XVIII (De la Fuente 1998, 230-1). Es tracta d'un edifici quadrangular, amb dos accessos, a est i oest, i estructurat a partir d'un petit pati interior. A la zona est, es conserva l'arrencament de l'escala d'accés al primer pis. L'edifici s'estenia per damunt del carrer del Mar –de fet l'excavació d'aquest tram de carrer va permetre documentar la troballa de moltes rajoles pertanyents a la volta que el cobria (Puig 1994a, 98)– i s'estenia amb una estructura bastida a l'exterior de les velles muralles medievals. Es tracta d'una estructura quadrangular que embolcalla una de les torres de la vila (torre C) i dotada de dues petites torretes als angles exteriors. Constructivament té dues fases, ja que es pot apreciar l'existència d'una primera estructura rectangular, de la mateixa amplada que la torre, que després es va ampliar en direcció sud. Aquesta estructura s'ha relacionat a vegades amb la defensa del Portal de Mar de la vila, però en realitat la seva construcció va associada a la de la casa del Governador.⁷

7. L'estructura no apareix reflectida al plànol de Luis Pizaño molt detallat especialment pel que fa a les estructures defensives. Al contrari, en aquest plànol es marca l'existència d'un mur en forma de L que emmarca i protegeix la porta. Per contra, al plànol del projecte de restauració de la casa del Governador realitzat per l'enginyer Frome a principis del s. XVIII l'estructura queda integrada dins la casa i apareix esmentada com a *terrasse* (De la Fuente 1998, 219 i 231).

Directament associat a aquest edifici trobem les reformes de la zona situada immediatament a llevant. La casa més meridional del carrer Major és enderrocada i es rebaixa lleugerament el nivell de circulació de la zona, fet que també afecta el carrer Major i al del Mar. Al nord, es va construir un porxo, del qual es conserven els sis basaments de les columnes –constituïts per plataformes quadrangulars de pedra i morter de més d’un metre de costat– així com part del seu paviment, de petits rierencs. Al nord, es va tancar el porticat amb un mur corregut que porta una orientació lleugerament diferent de la de les cases precedents. És probable que entre aquest mur i la façana de la casa del Governador es construís una arcada que tanqués la plaça i donés pas al carrer Major. Sembla demostrar-ho la construcció d’un mur que dobla la façana de la casa en aquest tram i contra el qual recolzaria aquest arc.

La gran casa que ocupava l’espai al nord del porticat també va ser arrasada, tot i que potser inicialment se’n va reaprofitar una part. L’edifici va acabar limitat a una sola estança amb una porta oberta al porticat. Al nord d’aquest espai, la troballa de les restes d’un paviment de rierencs a tocar el carrer Nou i que cobreix els murs de l’antiga casa, sembla indicar la creació d’un pas transversal per comunicar els dos carrers.

Al mateix temps s’enderroca el tram de muralla que anava des de la casa del Governador fins al carrer Nou –inclosa la torre D–, obrint l’espai en direcció sud i creant una gran plaça o espai obert.

El problema és datar el moment de construcció de la casa del Governador i de la plaça. Els escassos estrats corresponents a les dues cases ens marquen dos horitzons cronològics associats essencialment a un canvi en la pavimentació d’algunes estances. La primera fase es dataria al segle XIV i aniria associada a la urbanització del sector i la construcció de l’edifici. La segona, del segle XVI correspondria al moment de col·locació dels nous paviments. A tall d’hipòtesi, fins i tot es podria plantejar que la construcció de la casa del Governador pogués ser anterior a l’abandonament de la vila.⁸ La seva ubicació i distribució podria respondre a un reaprofitament d’alguna de les grans cases preexistent o, més probablement, a la fusió de dues propietats. Ens fa plantejar aquesta hipòtesi el fet que ja abans del setge de 1693 l’edifici es troba en mal estat de conservació⁹ i a principis del segle XVIII apareix a la documentació i la planimetria com un espai semi abandonat (esmentat com l’*antiga* casa del Governador). Si l’edifici fos bastit durant l’ocupació francesa (1645-1660) resulta complicat d’entendre una destrucció en un període de menys de quaranta anys, moment en què no hi ha grans conflictes que afectin la plaça. Potser l’única argumentació en aquest sentit seria que fos malmès per les tropes franceses abans d’abandonar la plaça.

8. En tot cas sempre seria posterior a 1565, ja que el capbreu d’aquell any no l’esmenta i, per contra, esmenta la casa que ocupava l’extrem meridional del carrer i que pertanyia al mercader Miquel Ferrer (ADG 1624, f8, núm. 9).

9. Un informe de l’enginyer Ambrosio Borsano de l’any 1691 considera que l’edifici estava inhabitable (De la Fuente 1998, 196).

A la galta est del carrer Nou es va construir un complex d'edificis que ocuparen l'espai del carrer del Mar i del carreró recolzant contra les velles muralles (fig. 6). Aquest complex aprofita alguns dels paraments de la vila, essencialment els murs que delimitaven la vella illa de cases i part de les crugies transversals.

L'edifici va patir una complexa evolució, desenvolupada en un lapse de temps relativament curt, de poc més d'un segle. Aquesta evolució solament es pot resseguir a partir de les remodelacions de les diferents estructures. Així, a la banda est, es conserven tot un seguit de cambres alineades de nord a sud que ressegueixen la disposició de les cases medievals. El carreró de la muralla és ocupat per petites estances, dipòsits i altres elements complementaris. En un segon moment, es tapien algunes de les portes interiors, i es doblen alguns murs, probablement per un creixement en alçada de l'edificació. Aquest fet ve corroborat per la troballa entre l'enderroc de restes de paviment provinents del primer pis. És diferent l'evolució de la meitat oest de l'edifici que coneixem pitjor, en gran manera perquè una part està ocupada per una casa pertanyent a la darrera fase d'ús de l'espai (vegeu *infra*). A la zona nord-oest de l'edifici, hi ha una gran estança quadrangular, oberta al carrer i un espai descobert, un pati, que posteriorment es va compartimentar emprant un envà de rajols, cobrint-ne una part.

A la part exterior de la muralla est, s'hi va adossar un altre edifici que en un moment determinat formava part del complex que acabem de descriure (Aguelo, Pujol 2020). Tot i que hi ha dos tipus de paviments (rajoles i pedres) no resulta possible adscriure'ls respectivament a espais coberts o a celobert, atès que algunes de les reformes van consistir, precisament, a cobrir determinats espais.

A la planimetria de l'època, es pot resseguir en certa manera aquesta evolució, ja que l'edifici és representat amb dimensions i estructuració diferent al llarg del temps. La funcionalitat de la majoria dels espais sembla destinada a la residència d'oficials, i així apareix reflectit a la planimetria. Un plànol de principis del segle XVIII ubica en aquest espai la casa del Governador (Castells, Catllar, Riera 1994, núm. 271)¹⁰ un cop ja abandonat l'edifici de la galta oest del carrer Major, mentre que un plànol realitzat per l'enginyer Miguel Marín (1741) hi ubica la casa del Tinent del rei (Castells, Catllar, Riera 1994, núm. 273).¹¹

A finals del segle XVIII bona part de l'edifici és enderrocat, restant solament una petita casa orientada de nord a sud i composta per quatre estances.¹² Una de les cambres –la que ocupa el quadrant nord-oest– es va identificar com una cuina, que disposava d'un forn i una llar de foc.¹³ La façana principal se situava al sud,

---

10. Archivo Histórico Militar, Madrid.

11. Archivo General de Simancas, M.P. y D. (IX-46 G.M. lg. 3313).

12. Actualment són clarament visibles tres estances, però el paviment de l'espai sud conserva traces de l'existència d'un envà que en algun moment el dividia de nord a sud.

13. Aquest edifici va ser excavat a la campanya de l'any 1993 (Puig 1994a, 67-70).

disposada sobre la vella muralla. No va ser fins a aquesta reforma que es va enderrocar el tram de muralla situat davant la casa. Més tardà encara és l'enderroc de la torre angular (torre E), emprada com a rellotge i, segons s'esmenta en algun plànol, dotada d'una campana i que encara figura dempeus en un plànol de l'any 1772.¹⁴ En construir la casa es va terraplenar la zona de l'entorn elevat el nivell de circulació. D'aquest moment serien les dues estructures que ocupen l'angle sud-est de l'espai a tocar la torre E. Es tracta de dos dipòsits quadrangulars amb uns murs perimetrals que solament presenten polida la cara interna. Això demostra que es varen construir excavats al subsol en un moment en què el nivell de circulació de tot el sector ja s'havia elevat. Desconeixem la seva funcionalitat, però no presentaven cap arrebossat interior ni un paviment construït.

Uns metres al nord d'aquest edifici i recolzat contra la muralla est es va construir ja entrat el segle XVIII un edifici orientat d'est a oest i amb accés des del carrer Nou (fig. 7). Amb una amplada de 7 m originalment l'edifici estava

Figura 7. Ortofoto de les excavacions a la zona centre de l'illa del carrer Nou. A la part inferior, es marca l'edifici construït al segle XVII i emprat com a cavallerissa i, posteriorment, com a magatzem de municions.

14. Plànol de l'enginyer Pedro Martín-Paredes Cermeño. (Archivo General de Simancas, M.P. y D. 01-019).

constituït per una nau única amb tres pilars centrals. La pavimentació, de pedres, presentava un tractament diferent de la meitat nord i sud, fet que ens aporta ja informació sobre la seva funcionalitat com a cavallerissa. Així apareix esmentat l'espai en alguns plànols. La diferència en el paviment assenyalaria la part ocupada pels estables i la zona de pas, que ocuparia la meitat nord, on també se situa la porta. Un parell de dècades després l'edifici va canviar de funcionalitat. Es va subdividir en dues estances –pavimentant amb rajoles la cambra oriental–, es van reforçar els murs nord i sud i es va reconvertir l'edifici en un magatzem de pólvora. Encara s'hi va realitzar una petita reforma amb l'addició d'una petita estructura de rajols destinada a l'emmagatzematge de materials.¹⁵

Si ens traslладem a la zona nord del carrer Major, al segle XVII s'hi va construir un complex estructurat entorn d'un pou (fig. 5). Si bé ressegueix les orientacions i, en part, la distribució de la parcel·lació prèvia, molts dels murs són de nova construcció. L'espai s'estructurava a partir d'un pou monumentalitzat amb la construcció d'una plataforma i una petita escala, i un petit espai obert a la banda sud. Al seu entorn es va construir un complex format per mitja dotzena d'estances. La funcionalitat precisa de cada una de les estances o del mateix complex no resta del tot clara, tot i que l'aigua hi jugava un paper fonamental. Dues petites canalitzacions (una de rajoles i l'altra de teules àrabs) conduïen l'aigua cap al carrer Major. Al sud, s'ubicava una sala dotada d'un petit dipòsit. Construït amb rajoles lligades amb morter –algunes de les quals encara conservaven part d'un vidrat verd–, desguassava a la banda oest –a través d'un vessador fet amb un bloc de pedra– que abocava el líquid a una petita fossa. Dins la fossa es van recuperar les restes d'una tenalla d'obra negra, receptacle on es recollia el líquid. A aquestes dues estructures, caldria afegir-hi les restes visibles a l'altra banda del carrer Major d'un dipòsit situat en posició elevada i que desguassava a un abeurador (de fusta o, més probablement, de pedra) situat al carrer. Aquest va ser extret en un moment indeterminat i solament en resta el retall en el paviment.

A aquests diferents elements, cal afegir-hi la troballa de mitja pedra de molí reaprofitada en el moment de tapiar una de les portes de l'edificació, i la localització d'una segona pedra de molí sencera abocada en un espai proper. Tots aquests elements permeten intuir la utilització d'aquest sector com a molí, fet que lligaria perfectament amb la llegenda "Ataonas" que apareix en un plànol de principis del segle XVIII (Castells, Catllar, Riera 1994, núm. 271). L'*ataona* o molí de sang era un tipus de molí de cereals mogut per tracció animal o –a vegades– humana habitual

---

15. Al plànol de principis del s. XVIII (Castells, Catllar, Riera 1994, núm. 271) apareix identificat com a quaters de cavalleria, és a dir, cavallerisses. Per contra, al plànol de 1720 (Castells, Catllar, Riera 1994, núm. 272) la funcionalitat ja ha canviat i és esmentat com a magatzem de pólvora.

a les fortaleeses on no es podia disposar de molins d'aigua. Sigui com sigui no s'ha pogut localitzar l'espai que ocuparia el molí pròpiament dit.

L'existència d'aquest complex s'estén al llarg de tot el segle XVIII, però amb diferents modificacions. Es detecten tot un seguit de reformes, com el tapiat d'algunes portes, l'obertura de noves o la reparació d'alguns dels murs. Algunes d'aquestes reformes responen a canvis estructurals o a redefinicions de la funcionalitat d'alguns elements. Per contra, altres són simples reparacions motivades pels efectes destructius d'alguns dels setges patits per la fortalesa.

Apunts finals

Els treballs desenvolupats a la zona de llevant de la vila han permès confirmar la precisió dels traçats urbans reflectits als plànols dels segles XVI i XVII i intuïts també a partir de l'estudi dels diferents capbreus. Així mateix confirmen l'existència d'un intens treball d'organització i planificació i parcel·lació prèvia a la urbanització de l'espai.

Tot i que la documentació deixa ben palesa l'existència del barri amb anterioritat al capbreu de l'any 1304 cal destacar, com ja succeïa a la zona oest, que els nivells de terraplenament excavats presenten generalment materials quasi exclusivament antics i tardoantics, fet que dificulta establir el moment precís de construcció d'aquest eixample urbà.

Per altra banda, les restes de molts dels espais es troben molt més afectades per les vicissituds viscudes pel solar després de l'abandonament de la vila del que succeïa al quadrant nord-oest, on les restes quedaren en part preservades per la construcció dels jardins del Governador. Així mateix, els sistemes constructius emprats i l'estratigrafia conservada dificulten el coneixement en detall de la seqüència evolutiva de molts dels espais i de les finques, una història en la qual les compravendes i reformes de propietats devia ser relativament intensa si ressequim les dades dels capbreus.

No menys important és el procés d'aprofitament d'alguns dels espais i de la destrucció de molts altres després de l'abandonament de la vila i la definitiva militarització del solar de la fortalesa. És aquest també un procés viu, gens estàtic, en el qual els edificis són objecte de reformes continuades, sigui a causa de les reparacions posteriors als conflictes bèl·lics o als canvis sovintejats de funció d'aquests, tot sovint reflectida a la planimetria de l'època.

BIBLIOGRAFIA

- AGUELO, Xavier; PUJOL, Marcel, "Ciudadella de Roses - Muralla medieval, costat de llevant (Roses, Alt Empordà)", *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Castelló d'Empúries, (2020), 371-374.
- BETRAN ABADÍA, Ramon, "Planeamiento y geometría en la Ciudad Medieval Aragonesa", *Arqueología y Territorio Medieval*, 12.2, (2005), 75-146.
- CASTELLS, Ramon; CATLLAR, Bernat; RIERA, Josep, *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona, 1994.
- FUENTE, Pablo de la, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Roses, «Col·lecció Papers de Recerca, 3», 1998.
- PALAHÍ, Lluís; BURCH, Josep, "La Ciudadella de Roses: intervenció al sector dels forns de munició del XVIII", *Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Caldes de Malavella, (2018), 787-792.
- PUIG, Anna Maria, "La Ciudadella", *1a campanya memòria (desembre 1993-gener 1994)*, memòria d'excavació-Generalitat de Catalunya, (1994a).
- PUIG, Anna Maria, "La Ciudadella", *2a campanya memòria (maig-juliol 1994)*, memòria d'excavació-Generalitat de Catalunya, (1994b).
- PUIG, Anna Maria, "L'evolució urbana de la vila de Roses. La trama ortogonal i la parcel·lació gòtica a l'ampliació del segle XIII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 47, (2016), 341-380.
- PUIG, Anna Maria, "La modulació urbana a l'exemple baixmedieval de Roses. El prototip de casa", *RODIS Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 3, (2020), 35-56.
- PUJOL, Marcel, *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*, Roses, «Papers de Recerca, 2», 1997.
- PUJOL, Marcel, "L'urbanisme de la vila de Roses (segles XI-XVIII). La complementarietat de les fonts d'informació", *RODIS, Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 1, (2018), 71-94.